

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

УДК 37018.3

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

І. В. КАЗАНЖИ

Серед ціннісних пріоритетів сучасної освіти проблема виховання толерантності підростаючого покоління посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Виховання толерантності стає вкрай важливим, оскільки толерантність – це необхідна умова для створення атмосфери доброзичливості й взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства. Проблема виховання толерантності стала предметом вивчення науковців, це – Е. Антипова, Р. Безпальча, І. Бех, С. Герасимов, О. Захаренко, Е. Койкова, О. Матієнко, К. Нідерсон, Ю. Тодорцева, О. Грива, В. Кукушин, В. Присакар та ін.

Проблема виховання толерантної поведінки складна й різноманітна. Ми розглядаємо її у контексті ціннісного ставлення до людей, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної приналежності. Виникають суперечності між об'єктивними потребами сучасного суспільства у вихованні толерантної людини на всіх рівнях сучасного життя та відсутністю розроблених теоретичних і методичних аспектів процесу виховання толерантності в учнів молодших класів; між потенціалом щодо можливостей розвитку толерантності в учнів молодших класів.

Дослідженням понять „толерантність”, „толерантна поведінка” займаються вчені О. Скуратова, П. Степанов, О. Бабаєва, О. Столяренко, Г. Кожухар, С. Болдирева, Д. Колесов, Е. Клепцов, І. Каганець, Л. Ніколаєва, О. Волошина, С. Бобінова та ін.

Із точки зору деяких учених у педагогічній науці немає єдиного визначення толерантності. І. Воробійова вважає, що толерантність представляє собою багатоаспектний конструкт, що включає особистісний, емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти, а також виділяє психофізіологічні передумови розвитку і прояву толерантності. Природну основу толерантності розглядають П. Степанов та Д. Колесов. Крім цього, вони виділяють також толерантність проблемну, вимушену і толерантність виховання [5, с. 15].

Необхідність виховання культури толерантності виникає з найперших днів навчання в учнів початкових класів. Одним із завдань у формуванні особистості молодшого школяра є збагачення його етичними уявленнями та поняттями. Тому останнім часом все частіше і частіше виникають розмови про толерантний світ, тобто світ без насильства і жорстокості, світ, в якому найголовнішою цінністю є неповторна й недоторкана людська особистість.

На думку Л. Дьоміної, основну роль у вихованні толерантності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь та навичок [6, с. 38].

Ми підтримуємо думку А. Асмолової в тому, що саме в межах освітнього простору відбувається повноцінне виховання толерантної поведінки молодших школярів не тільки як важливої соціальної цінності, а й як особистісно важливої якості. Толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається [1, с. 62].

На думку дослідниці О. Гриви, виховання толерантності ґрунтується на поважному ставленні один до одного; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної й релігійної

освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій [3, с. 5].

Метою означеної статті є уточнення сутності і структурних компонентів поняття „толерантності” як особистісного утворення в молодших школярів, розкриття специфіки розвитку толерантної поведінки учнів в освітньому просторі школи I ступеня.

Визначення змісту та мети виховання толерантності молодших школярів потребує попереднього аналізу функцій толерантності. У В. Андрієвської ми знаходимо характеристику мирозабезпечувальної, регулятивної та психологічної функцій толерантності. Так, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей. Регулятивна функція, на думку дослідника, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, предствляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи. Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості. Вчена також виокремлює комунікативну та орієнтаційно-евристичну функції, які, на її думку, існують у межах індивідуальної моралі, оскільки толерантність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі дослідник виділяє гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [2, с. 112]. У дослідника В. Андрієвської, крім вищевказаних функцій толерантності, можна знайти характеристику таких функцій, як: виховна, креативна, феліцитологічна. Так, виховна функція забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства в цілому; є зразком організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває етичне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших; розвиває готовність до спілкування, співпраці й розуміння; дає можливість установити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду; забезпечує збереження та перебільшення культурного досвіду групи, етносу, суспільства. Креативна функція забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності. Феліцитологічна функція дає змогу відчувати щастя від спілкування з іншими представниками й усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання особистості групою і світом у цілому. Виділяють також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності й функцію соціальної адаптації. Соціально-адаптивна функція толерантності значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини „з метою розвитку духовно багатой особистості, що вміє протистояти авторитаризму і нелюдяності” [4, с. 197].

Толерантність та освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Отже, основні функції толерантності в молодшому шкільному віці ми виділяємо, виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних доміант виховання толерантності в учнів молодших класів. Так, серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, виділяємо функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу. Функція стійкості полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення.

Спонукальна функція толерантності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного „Я”, що передуює формуванню самоідентифікації і автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює кругозір. Адаптаційна функція сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем. Оцінно-прогностична функція дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів та мотивів. Інтегруюча функція спрямована на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що присутні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує стабільність у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями.

Толерантна поведінка виявляється в позитивному ставленні до себе – почутті власної гідності і вмінні поважати гідність інших людей, незалежно від національної, етнічної, релігійної й соціальної приналежності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання і саморозвитку; позитивному ставленні до інших та доброзичливому ставленні до світу. Саме тому сім'я показує зразок та закладає основи толерантних відносин. Дослідники В. Маралов, В. Ситаров, А. Козлова пропонують розпочинати формувати толерантність у дошкільному віці через тренування і розвиток

витримки, у молодших школярів – через формування елементів толерантності, у підлітковому і старшому шкільному віці – через розвиток толерантності.

У молодшому шкільному віці (2 – 4 класи) орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Все більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства. Переважає гомосоціальний характер спілкування [3, с. 6].

Толерантність виявляється у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах з людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчутті, співпереживанні, доброти, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді. Педагогічно продуктивними умовами, інноваційними формами і методами, що забезпечують ефективне формування толерантності в молодших школярів визначаємо:

- виховання здатності бачити й розуміти відмінність іншої людини від себе самого;
- визнавати за іншим право бути іншим;
- сприймати цю відмінність як цінність;
- суб'єкт-суб'єктні взаємодії вихованців і педагогів у спілкуванні;
- сприймання, розуміння, визнання себе та інших на рівні емоцій і почуттів;
- звернення дитини до власного „Я”, усвідомлення своїх вчинків, рефлексія, формування адекватної самооцінки;
- створення атмосфери сприяння самореалізації і саморозвитку кожної дитини, розкриття її інтересів та можливостей.

У ході дослідження було з'ясовано, що значна кількість педагогів у зв'язку з існуючими визначеннями толерантності вагаються у виборі для себе єдиного поняття, а тому й у виборі для себе стратегії в організації цілеспрямованого виховання і формування толерантних відносин.

Технологія виховання в молодших школярів толерантності передбачає обов'язкове дотримання у процесі роботи таких вимог:

- 1) залучення всіх учнів до діяльності, пов'язаної з підготовкою та проведенням виховного заходу;
- 2) стимулювання активності кожної дитини у спілкуванні і взаємодії з іншими дітьми під час виховного заходу;
- 3) детальної підготовки й чіткої організації виховного заходу;
- 4) пізнавальної цінності (що було новим, значущим, корисним, цікавим для кожної дитини з точки зору виховання толерантності);
- 5) емоційної долученості молодшого школяра до власної діяльності;
- 6) високого естетичного рівня виховного заходу;
- 7) позитивної самооцінки заходу його учасниками;
- 8) впливу заходу на позитивні зміни в поведінці дітей (прояв толерантності у взаємовідносинах, спільній діяльності, власних поведінкових актах).

До основних компонентів виховання толерантності в учнів молодших класів в умовах освітнього середовища можна віднести:

- набуття знань про толерантність, знань про існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей;
- створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з представниками іншої культури; розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів.

Толерантність молодших школярів визначається сформованими в особистості установками, звичками, світоглядом; підлягає цілеспрямованому вихованню і самовихованню.

В ході дослідження нами було визначено такі критерії та показники виховання толерантної поведінки у молодших школярів.

Критерії толерантності:

- *когнітивний* (наявність знань молодших школярів про сутність і змістові аспекти толерантності; усвідомлення значущості толерантної поведінки у суспільстві);
- *поведінково-діяльнісний* (досвід застосування знань і вмінь у поведінці; виявляється у довірі, співпраці, здатності до діалогу з іншими).

На основі критеріїв та показників нами визначено та охарактеризовано рівні сформованості толерантної поведінки у молодших школярів.

До *високого рівня* можна віднести таку поведінку, яка характеризується вмінням добровільно допомогти тим, хто потребує допомоги, бажанням зробити приємне іншим, прагненням до спільної діяльності. Учень радіє успіхам інших, відзначається щедрістю, виявляє ініціативу в корисних

починаннях, активно засуджує негативні вчинки інших. У його мові переважають слова і вислови, орієнтовані на підтримку, схвальність. У нього сприятливе становище в колективі.

Достатній рівень: допомагає товаришеві під впливом педагога і колективу, підтримує ініціативу інших, співчуває невдачам товариша, ділиться навчальним приладдям та іншими речами, вживає слова і вирази негативного характеру.

Низький рівень характеризується такою поведінкою, коли учні не допомагають і не підтримують інших навіть тоді, коли можуть допомогти, мають схильність до жадібності, честолюбства, прагнення відзначитися (приховування і виправдання хибних вчинків); насміхаються над фізичними недоліками товариша, вигадують прізвиська. Природа для них не має ніякої цінності. Учні, яких віднесли до цього рівня розвитку гуманних почуттів, як правило, характеризуються несприятливим статусом у колективі.

З метою довести, що виховання толерантності молодших школярів є невід'ємною частиною розвитку дитини, було проведене дослідження, основним завданням якого стало створення системи виховання толерантної поведінки молодших школярів. Актуальність і значення впровадження системи виховання толерантності полягає в тому, що вона сприяє вихованню основних рис толерантної поведінки учнів початкових класів. Основною метою системи виховання є формування у дітей навичок толерантної поведінки. Як підсумок реалізації системи виховання очікуються такі результати:

- учень, що успішно взаємодіє в колективі;
- учень, що протистоїть не толерантним стосункам;
- соціально-адаптований учень.

На основі аналізу й узагальнення результатів експерименту було зроблено висновок про необхідність посилення уваги до питань виховання толерантності в учнів початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення і розвитку потребують питання розвитку толерантної поведінки в учнів початкових класів; здійснення спеціальної підготовки вчителів, підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з означеної проблеми.

Список використаної літератури:

1. Асмолов А. Исторична культура і педагогіка толерантності / А. Асмолов // Меморіал. – 2001. – №24. – С. 61 – 63.
2. Андрієвська В. В. Виховання толерантності у дітей як шлях до гуманізації суспільства / В. В. Андрієвська // Педагогіка толерантності. – 1997. – №1 – 2. – С. 112 – 113.
3. Грива О. Виховання толерантності в дітей та молоді / О. Грива // Психолог. – №21 – 22. – 2005. – С. 5 – 6.
4. Койкова Е. І. Визначення поняття „толерантність” у різних словникових джерелах / Е. І. Койкова // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном” 8 – 9 листопада 2007 р. – Горлівка, 2007. — С. 195 – 201.
5. Степанов П. Як виховати толерантність? / П. Степанов // Народна освіта, 2001. – № 9. – 2002. – С. 14 – 17.
6. Сьоміна Л. І. Вчимося діалогу. Толерантність : об'єднання й зусилля / Л. І. Сьоміна // Сім'я і школа, 2001. – №11 – 12. – С. 36 – 40.